

Darba tirgus sakarības

Darba tirgus ietver gan mikroekonomikas, gan makroekonomikas sakarības, jo tās savā starpā ir cieši saistītas. Darba tirgus pērk potenciālas darba spējas, kur reālā darba samaksa ir atkarīga no darba rezultāta. Par darba cenu pieņemts uzskatīt darba algu, kas darba devējam ir ražošanas faktora izmaksas, bet darbiniekam – ienākums, ko gūst veicot darbu.

Svarīgākie faktori, kas nosaka darba piedāvājumu, ir demogrāfiskā situācija valstī, strādāt gribētāju profesionālā struktūra un kvalifikācija, indivīda izvēle starp brīvo laiku un ienākumu.

Darba tirgus līdzsvara nodrošināšana ir viena no mūsdienu ekonomiskajām problēmām, tāpēc darba tirgus nozīme pieaug, jo darba un ekonomiskās attiecības būtiski ietekmē valsts ekonomisko izaugsmi.

Darba tirgus pieprasījums un piedāvājums – tā neatbilstības rezultātā veidojas bezdarbs. Ir četri bezdarba veidi - frikcionālais, sezonālais, cikliskais un strukturālais bezdarbs. Pilnībā novērst bezdarbu nav iespējams, jo vienmēr pastāvēs dabiskais bezdarbs, kuru veido frikcionālais, sezonālais un strukturālais.

Cikliskais bezdarbs - parasti rodas tad, kad ekonomikā ir lejupslīde jeb recesija. Uzņēmumi samazina ražošanu, daudzi uzņēmumi tiek slēgti, un daudzus darbiniekus, bieži pat augstas kvalifikācijas speciālistus, atbrīvo no darba. Ciklisko bezdarbu var mērīt kā starpību starp nodarbinātajām personām un personu skaitu, kurām vajadzētu būt nodarbinātām pie potenciālās preču un pakalpojumu izlaides. Cilvēki, kas ir cikliski bezdarbnieki, grib strādāt pie esošajām algām, bet nav spējīgi atrast darbu.

Frikcionālais bezdarbs veidojas tad, ja cilvēki labprātīgi atstāj darbu, meklē labāk apmaksātu darbu, maina dzīvesvietu un uzreiz nevar atrast darbu, meklē darbu pēc mācību iestādes beigšanas. Frikcionālo bezdarbu uzskata par dabisku un pat vēlamu. Nozīmīgs avots frikcionālajam bezdarbam ir jaunieši, kuri pievienojas darbaspēkam un meklē darbu. Vēl viens avots ir cilvēki, kuri atstāj darbu - daži darbu atstāj, jo ir neapmierināti ar darba apstākļiem, bet daži tiek atlaisti. Lai kāds būtu tam iemesls, viņiem ir jāmeklē jauns darbs, kas paņem arī laiku. Normāls darba apgrozījums izraisa frikcionālo bezdarbu pat tad, kad ekonomika atrodas potenciālās izlaides augstākajā punktā.

Sezonālais bezdarbs - daļai darbu ir sezonāls raksturs, piemēram, daudziem lauksaimniecības un būvniecības darbiem ir sezonāls raksturs un tas nozīmē, ka piemēram, ziemas mēnešos var pieaugt sezonālā bezdarba līmenis un bezdarbnieku skaits noteiktās profesijās/nozarēs.

Strukturālais bezdarbs – izpaužas tādējādi, ka ir darba vietas, taču nav kas tās aizņem, lai gan tajā pašā laikā ir cilvēki, kas ir bez darba. Kāds dabiskais bezdarba līmenis ekonomikā pastāv vienmēr, taču strukturālais bezdarbs parāda tieši prasmju neatbilstību tautsaimniecības vajadzībām, reģionālās nesakritības vai arī vienkāršu informācijas trūkumu par vakanču esamību no vienas puses un atbilstoša darbaspēka trūkumu no otras. Šādu bezdarbu varētu definēt arī kā nesaskaņotību starp darbaspēka piedāvājumu un darbaspēka pieprasījumu, jo laika gaitā mainās pieprasījuma struktūra, netiek pieprasītas kādas nozares preces vai pakalpojumi, mainās ražošanas

tehnoloģijas, attiecīgi arī darbinieku kvalifikācijai šādās nozarēs nav pieprasījuma. Īpaši problemātiska ir situācija saistībā ar vienkāršo profesiju pārstāvjiem, jo viņiem nav atbilstošas kvalifikācijas un darba iemaņu, ko pieprasa jaunākās tehnoloģijas.

Kustība darba tirgū - noteikts bezdarba līmenis ir pavisam normāla parādība, jo bezdarbs pastāv visās brīvā tirgus ekonomikas valstīs, to izraisa dažādi apstākļi – atbilstošas izglītības trūkums, darbinieku skaita samazināšana, jo darba tirgus process vienmēr ir attīstībā, kāds iegūst darbu, kāds to atkal zaudē. Tomēr pārlietu liels bezdarba līmenis liek domāt par ārējām problēmām, nevis tikai par iepriekš minētajiem iemesliem. Ārējās problēmas varētu būt, piemēram, nesabalansēta ekonomiskā politika, nepietiekams darba vietu skaits, trūkumi izglītības sistēmā u.c.

Makroekonomiskā ietekme – darbaspēks ir viens no ražošanas faktoriem un augsts un pieaugošs bezdarbs ir valsts ekonomiskās lejupslīdes pazīme. Ekonomists Arturs Oukens atklāja, kā aprēķināt bezdarba radītos ekonomiskos zaudējumus. Oukena likums nosaka - ja bezdarba līmenis par 1% pārsniedz dabisko bezdarbu, tad nesaražotais nominālais iekšzemes kopprodukts līdzinās 2,5%. Tātad nesaražoto jeb zaudēto iekšzemes kopprodukta daļu iegūst, ja no faktiskā bezdarba procentu atskaita dabiskā bezdarba procentu un iegūto starpību sareizina ar 2,5, savukārt iegūto lielumu pareizina ar nominālo iekšzemes kopproduktu. Šajos aprēķinos vēl izmanto tādu lielumu, kā potenciālais iekšzemes kopprodukts. Tas vajadzīgs, lai noteiktu produkcijas daudzumu, kuru varētu saražot, ja nebūtu bezdarba. Bezdarbs negatīvi ietekmē ekonomiku, jo tiek saražots mazāks iekšzemes kopprodukta apjoms, savukārt tā sekas ir iedzīvotāju personisko ienākumu un uzkrājumu zaudējums.

Bezdarba cēloņi - cēlonis ir ne tikai darba meklētāju nespēja piedāvāt darba tirgum atbilstoša veida un kvalitātes darba spējas, bet vairāku ekonomisko procesu mijiedarbības rezultāts, piemēram, ekonomiskās aktivitātes samazināšanās; tautsaimniecības pārstrukturēšanās; dažādi ārējie faktori (piem., grūtības ar eksportu); sezonāla rakstura tirgus izmaiņas.

Bezdarba sekas - dārgi maksā, jo ietekmē gan iedzīvotājus personīgi (sekas uzreiz jau īstermiņā), gan valsts ekonomiku kopumā (sekas ilgtermiņā).

Bezdarbs galvenokārt nozīmē to, ka netiek pilnībā izmantots cilvēkkapitāls, kas ir viens no ražošanas resursiem. Tādējādi reālais kopprodukts ir mazāks par potenciālo, kas samazina iedzīvotāju patēriņu un uzņēmējiem investīcijas iespējas. Pastāvot ilgstošam bezdarbam, tiek zaudētas darba iemaņas un kvalifikācija. Rodas neatgriezeniski tautsaimnieciski zaudējumi lielos apmēros.

Ja cilvēks ilgāku laiku ir bez darba, krītas dzīves līmenis, kā arī pazeminās pašapziņa, cilvēki var justies atstumti un nevajadzīgi, var pieaugt atkarību problēmas, var pārņemt nolemtības sajūta.

Šādus darbiniekus darba devēji nevēlas pieņemt un var iestāties „apburtais loks”, kad cilvēkiem aizvien grūtāk iekļauties darba tirgū.

Ilgāks laika posms bez darba savā vai citā specialitātē samazina cilvēka darbaspējas un viņa darba kvalitāti, jo darbā apgūtās prasmes var aizmirsties un līdz ar to ir grūtāk iegūt jaunu darbu. Esot ilgstošā bezdarbā, var zūst pat vēlme strādāt. Pēc šāda pārtraukuma cilvēkam ir grūtāk atgriezties atpakaļ darba tirgū, kas līdz ar to izraisa cilvēka garīgo un psiholoģisko diskomfortu.

Cilvēkiem, kuri zaudējuši savas darbavietas, pazeminās dzīves standarts, un tas pats notiek ar viņu apgādājamiem. Liels bezdarbs izraisa arī kopējo nabadzības līmeņa pieaugumu.

Vēl viens zaudējums sabiedrībai kopumā ir izmaksu pieaugums bezdarbnieku pabalstiem, jo ir nepieciešams novirzīt papildus finanšu resursus, lai maksātu sociālās nodrošināšanas pabalstus tiem, kuri ir bez darba.

Bezdarbs kā sociāli ekonomiskais indikators - jo zemāks ir bezdarba līmenis, jo augstāks ir ekonomiskās aktivitātes līmenis. Dažādu iemeslu dēļ reālais bezdarbs var būt lielāks nekā uzrāda oficiālā statistika. Bezdarbs rada zemu materiālās labklājības līmeni. Ne tikai bezdarba līmenis, bet arī bezdarba ilgums var ietekmēt personas labklājību vai tās mājsaimniecības labklājību, pie kuras tā pieder. Parasti visvairāk reģistrēto bezdarbnieku ir vienkāršu profesiju pārstāvji, kuri veic mazkvalificētus darbus. Vēl viena būtiska riska grupa ir jaunieši, kuru bezdarba līmenis var veidoties arī tāpēc, ka darba devēji bieži vien labprātāk pieņem darbā cilvēkus ar jau esošu darba pieredzi, tādējādi pirmā darba vieta jauniešiem ir būtisks faktors, jo īpaši situācijā ar augstu bezdarba līmeni.

Aktīvās darba tirgus politikas loma bezdarba mazināšanā - nodarbinātības līmeņa paaugstināšanās un bezdarba līmeņa samazināšanās galvenokārt ir atkarīga no ekonomikas izaugsmes, bez tam, darba tirgus rādītājos tā parādās tikai ar laika nobīdi. Lai sasniegtu šo ekonomikas izaugsmi, nepieciešams nodrošināt stabilu un uzticamu uzņēmējdarbības vidi, tajā skaitā - jāveicina investīciju piesaiste un jāveicina investīcijas cilvēkkapitālā.

Kopumā aktīvās darba tirgus politikas pasākumus var iedalīt divās grupās:

- 1) vairāk ienākumus nodrošinošie, ar mazāku prasmju apguves intensitāti (piemēram, algotie pagaidu darbi). Īpaši nelabvēlīgās situācijās – smagas makroekonomiskās krīzes, dabas katastrofas un līdzīgi – uzsvars tiek likts tieši uz ienākumu nodrošināšanu, kas nodrošina cilvēkus ar iztikas līdzekļiem un tai pašā laikā uztur aktīvus un pietuvinātus darba tirgum;
- 2) vairāk prasmes veidojošie (apmācības un pārkvalifikācija, atbalsts pašnodarbinātībai un komercdarbībai, subsidētā nodarbinātība, u.c.).

Apmācību un pārkvalifikācijas loma (arī mūžizglītības kontekstā) - ir būtiska, lai nodrošinātu pietiekamu darbaspēka prasmju līmeni, kā arī ekonomiskās recesijas apstākļos aktivizētu bezdarbniekus, jo līdzšinējās krīzes ir pierādījušas, ka nepietiekama bezdarbnieku aktivizācija (cilvēki, kas nav gatavi iesaistīties ienākumus nodrošinošajos pasākumos, jo līdzekļus izdzīvošanai gūst, piemēram, no radniekiem/draugiem, piemēram, arī no tuvinieku pensijas) vēlāk noved pie zema nodarbinātības līmeņa un augsta ekonomiskās neaktivitātes līmeņa, līdz ar to cilvēkus no jauna aktivizēt ir daudz izmaksu ietilpīgāk. Ņemot vērā sabiedrības novecošanos Eiropā, diezgan tuvā nākotnē būs aktuāls jautājums par ilgtspējīgu sociālās apdrošināšanas sistēmu, kuras uzturēšanai nepieciešama pēc iespējas augstāka iedzīvotāju nodarbinātība. Lai pēc ekonomikas recesijas, līdzīgi kā tas vērojams citās valstīs, neizveidotos augsts strukturālā bezdarba līmenis (ir darba vietas, bet nav, kas tās aizņem), tad krīzes periodu izmanto, lai mazinātu strukturālā bezdarba risku un cilvēki iegūtu prasmes, jo prasmju iegūšanai ir nepieciešams laiks.

Izglītība kopumā ir viens no bezdarba samazināšanas stūrakmeņiem, arī preventīvi, tāpēc būtiska ir profesionālās un augstākās izglītības atbilstības darba tirgus vajadzībām nodrošināšana un konkurētspējīgu izglītības programmu attīstība.

Tāpat būtiska katrā valstī ir mūžizglītības atbalsta sistēmas izveide un funkcionēšana, lai arī nodarbinātajiem iedzīvotājiem būtu iespējas celt savu konkurētspēju, paaugstināt kvalifikāciju, paaugstināt darba ražīgumu, tādējādi dot lielāku ieguldījumu arī kopējā valsts ienākumu un labklājības nodrošināšanā.

Subsidēto darba vietu nozīme ekonomikā – to uzdevums ir kompensēt mazāku darba ražīgumu, nevis atbalstīt uzņēmējdarbību, tādēļ arī ES regula nosaka, ka šādā veidā atbalstāmas ir tikai noteiktas grupas, kurām ir sevišķi grūti iekļauties darba tirgū, piemēram, personas ar invaliditāti. Šim mērķim tiek izmantotas algu subsīdijas, kompensējot darba devējam mazāku sociālās atstumtības riska grupas pārstāvja darba ražīgumu. Ir atsevišķas valstis, kurās darba algu subsīdijas tiek piešķirtas, ņemot vērā darba ražīguma zudumu, piemēram, personai ar smagāku invaliditāti subsidējot lielāku algas daļu (attiecīgi mazāka jāsedz pašam darba devējam), savukārt ar vieglāku invaliditāti subsidējot mazāku algas daļu (attiecīgi lielāka daļa jāsedz darba devējam). Ar neatbilstošu subsīdiju izsniegšanu, izsniedzot tās tiem, kas nav īpaši nelabvēlīgā situācijā, tiek traucēta konkurence un līdz ar to mazināta ekonomikas konkurētspēja un pārstrukturēšanās, jo īpaši lielas ekonomiskās recesijas laikā, jo neatbilstoša subsīdiju izsniegšana var samazināt ekonomikas potenciālu un tikai paildzināt kopējo bezdarba periodu.

Algu subsīdijas vienmēr ir saistītas ar aizvietošanas riskiem - darba devējs, iespējams, aizvieto kādu, kas ir pašreiz nodarbināts - tiešā vai netiešā veidā - ar to darbinieku, par ko saņem algu subsīdiju, vai arī darba devējs nepieņem darbā kādu, kuru būtu pieņēmis, ja šādas subsīdijas nebūtu. Lai noskaidrotu darba algu subsīdiju efektivitāti noteiktā situācijā, parasti izvērtē tautsaimniecības resursu pārdales jautājumus, respektīvi - vai tiešām tautsaimniecībā ar šādu pieeju tiek izveidotas jaunas darba vietas vai privātais finansējums tiek aizvietots ar publisko, kā arī vēl papildus - cik ilgi pēc šādas subsīdijas beigām darbinieks saglabā noteikto darba vietu. Recesijas apstākļos, kad vēl nav pietiekama darba vietu radīšana, tiek uzskatīts, ka pasākumi, kas vērsti uz investīcijām cilvēkkapitālā, piemēram, apmācības, ir efektīvāki, nekā pozitīva sociālās atstumtības riska grupu diskriminācija darba tirgū, jo ir paaugstināts aizvietošanas risks, uzņēmējiem cenšoties mazināt darbaspēka izmaksas, lai neizietu no tirgus. Jebkurā gadījumā subsidēt darba vietas iespējams tikai ierobežotā skaitā, jo darba devējs nepieņems vairāk darbinieku, nekā nepieciešams (neliks pie vienas ražošanas mašīnas divus cilvēkus, ja nepieciešams tikai viens, un tikai tādēļ, lai izmantotu darba algas subsīdiju).

Bezdarbs un minimālā darba alga – makroekonomikas teorija rāda, ka ekonomiski nepamatota augstāka minimālā darba alga samazina pieprasījumu pēc darbaspēka (īpaši mazkvalificēta), tātad veicina bezdarba pieaugumu. Pasaulē arodbiedrības parasti aktīvi cīnās par minimālās darba algas palielināšanu, bet monetārisma teorijas piekritēji vēršas pret minimālās algas pārlietu regulēšanu, jo uzskata, ka darba algas līmenis ir darba devēja un darba ņēmēja brīvas vienošanās, kuras pamatā darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma samērs, tātad tirgus mehānisms bez administratīvā regulējuma. Daudzās tirgus ekonomikas valstīs arodbiedrības saduras ar dilemmu - augstāka darba alga vai lielāks bezdarbs.

Bezdarbs un inflācija - makroekonomikā ir nerakstīts likums, ka pie augstas nodarbinātības ir augsta inflācija un otrādi, savukārt, jo augstāks bezdarbs, jo zemāka inflācija un otrādi. Cenšoties mazināt bezdarbu ir jāseko, kā valstī uz to reaģē pārējie makroekonomiskie rādītāji. Bezdarbs ir tā parādība, kas ietekmē visu ekonomiku kopumā, to nevar skatīt un risināt kā atsevišķu faktoru. Valstij vienmēr jāmeklē ir vidusceļš, kas tās ekonomikai būs izdevīgāks.